

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Mosolog, mind a ragajja. 1. SZABÓ JÓZSEF (1986: 258–61) adatlolja és elemzi a szólást, okfejtése később is megjelent (1999: 298–303), továbbá a szóláshasonlat megtalálható tájszótárában is (KmTsz. 188). A szerző munkáiról megjelent ismertetések valamelyest érintik a szólást: „Ezekből a magyarázatokból is kitetszik, mennyire otthonosan mozog a szerző a népéletben, milyen alaposan ismeri szülőfaluja életét. Ez teszi szólásmagyarázatait is meggyőzővé, adatait hitelessé” (KISS 1987: 74). MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓSNak sincs érdemi megjegyzése a szólással kapcsolatban: „A nyelvjárási szólásoknak eddig eléggé szűkösen etimológiai kutatási körét bővíti a Nagykönyiből vett *mosolog, mint a ragajja, a se kuku, se pizse, a fonámöntibe* kifejezések magyarázatával (298–314).” DEME LÁSZLÓ (1987) ide vonatkozó ismertetése nyelvi kérdésekre nem tér ki.

Megemlíti a szólást egyik dolgozatában KISS JENŐ. Módszertani kérdésekről szólván arról ír, hogy a frazeologizmusokban előforduló tájszavak szótározandók, s a frazéma megjegyzésként szerepeltetendő, még ha a tájszó esetleg csak egyszeri előfordulású, vagyis: „A nagykönyi *Mosolog, mint a ragajja* szóláshasonlat = kicsit, alig észrevehetően mosolyog (Koppánymenti tájszótár *ragalja* a.) például a *ragajja* tájszó szócikkének a megjegyzések rovatába való” (KISS 2002: 406). Feltehető: MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓSNak és KISS JENŐnek a szóláshasonlattal kapcsolatban nincsenek kétségei. Márpedig a jelentés és megállapításának módja aligha fogadható el.

A kifejezés föllelhető a Sma.-ban is: „*imojog mind a ragajja* – gyakran használják, ha örül valaki.« »*vigyorog*«” (99. szőlap, 8), itt tehát az *imojog*-nak ’vigyorog’ jelentése van megadva. Szerepel még „*imojog*: hamissan mosojog«” adat, továbbá ez is: „*imojog* mind a fazékas ébe.« »Néd, mien gunyossan *imojog*«” (Sma. 99, 9).

2. A) A SZABÓ JÓZSEF írta szócikk: „**ragalja ragajja** fn. 1. ’a padlás azon része, ahol a tetőzet és a padlás földje érintkezik’. *Telli vót ám a ragajja is kukoricává, de kiszöttem onnand is, mer nehéz hozzáférköznyi.* 2. ’vízvájta üreg’ *Vigyázz, ovatosan huzd a vizet, nehogy nekimennyen a vödör a ragajjának, mer éšárosodik, még a viz is koszos lesz!* Szh. *Mosolog, mind a ragajja* (= kicsit, alig észrevehetően mosolyog)” (KmTsz. 188). A ’kicsit, alig észrevehetően mosolyog’ jelentést a következőképpen vezeti le: „Van ugyanis két dolog (a mosolygás és a ragalja) összehasonlításában olyan közös mozzanat, vonás, amely összekapcsolja őket: a *ragalja* nyelvjárásunkban a padlás olyan eldugott részét jelöli, amely a l i g l á t s z i k, ahová csak úgy lát be a padláson járó ember, ha lehajol vagy leguggol. A szóláshasonlatot olyan személyre vonatkoztatva mondják, akinek mosolygása a l i g l á t s z i k, alig észrevehető. Nem lehetetlen talán, hogy a hasonlított és a hasonló között ez volt a közös szemléleti alap, amely e szóláshasonlat keletkezésében közrejátszhatott” (SZABÓ 1986: 261). Ez a – mint írja – „bizonyára vitatható” és „valószínű megoldás” valóban nem meg-

nyugtató, aminek az az oka, hogy a szerző a *ragajja* szó olyan jelentésével magyaráz, amely a szóállással nincsen kapcsolatban. SZABÓ következtetése előtt leírja a *rag* idevágó jelentéseit az ÉrtSz. alapján, adatozza más szótárakból a *ragajjá*-val összefüggő vagy azonos jelentésű szavakat, kitér a *szarufa* ~ *szalufa* mibenlétére, körültekintően hagyatkozik a MNyA.-ra, a SzlavSz.-ra, a FTsz.-ra, az OrmSz.-ra é. í. t. Kitér a néprajzi vonatkozásokra is, továbbá a lakóházépítésnek a szarufákkal a tetőzettel, gerendázattal összefüggő kérdéseire. Idézi JANKÓ JÁNOS munkájából (A Balaton-melléki lakosság néprajza, 1902), hogy a sövényfalú háznak „csak *eresze* (isztergye, usztorja, üsztörje, ereszalja, ragalja) volt, ezt pedig a padlásnak a koszorúfa és a vízvezető-gerenda közti része képezte” (SZABÓ 1986: 260); még vö. ÚMTsz. *eresz*, *ereszetalja* 'tornác', *eszterhéj*, *eszterhéjalja*, *ragalja*. A szólásmagyarázatban előforduló szavaknak és jelentéseiknek, valamint a (tárgyi) néprajzi tényeknek bemutatása mellett a szóolás jelentésének megfejtésében elsikkadt, hogy a *ragajja* voltaképpen 'rag' jelentésű a szerkezetben, azaz 'eresz', amint az ÉrtSz.-ban is található: „**rag**² A háztető szerkezetének része: alsó hosszanti gerendáján és a szelemenen nyugvó vékonyabb gerenda (ilyeneknek sorára szegezik a tető léceit). ||a. A tetőnek az az alsó része, amely a padlás szintjével szűk szögletet alkot. A *tyúk a ~ alá tojt. Dugd a kosarat a ~ alá.* □ Fölme egy a padlásra, elbújik a rag alá. EÖTK. [EÖTVÖS KÁROLY] ||b. A tető kiugró része; *eresz. Az ~ alatt.*” Feltehető: az 'eresz' jelentésű *ragalja* ~ *ragajja* szó azért lelhető föl ritkábban, mert a gyűjtők nyelvi és nyelvtani ismereteik alapján nem feltétlenül tartották összetett szónak, s nem figyeltek föl az alapjelentésnek és magának a jeltárgynak – a denotátumnak, mármint a '(padlás szintjével szűk szögletet alkotó) tetőrész'-nek – a szó szoros értelmében való átmenetét az ereszbe, amely egy másik jeltárgy, amiként a CzF. mutatja: „RAGALJA (rag-alja) ösz. fn. „Balatonfelvidéken am. a padlásnak, vagyis a háztetőnek a koszorúfák mellett levő alacsonyabb része, mintegy ragasztott (toldott) alja”. Az *eszterhéjcsorgás* 'a háztető kinyúló széle, eresze' (ÚMTsz.) mutatja az afféle esetet, amelyikben tartalmas szavak kerülnek szoros kapcsolatba, s lesznek a jeltárgy nyelvi jelévé összetett szóként.

A szarufás tetőszék két változatú, a korábbi időkben csüngő szarufás szerkezetet ácsoltak, vagyis a szarufák alsó vége a falon túlnyúlik. Újabb változatnak tartják a falgerendára vagy kötő-, illetőleg födémgerendák végére faszögekkel rögzített kivitel, amelyet német kötésnek is mondanak, l. CSERI 1977: 126–7. A tetőfedő anyagok (nád, szalma, cserép, kőzsinde) természetesen a csüngő szarufák fölötti kisebb-nagyobb részt is borítják, ez az ereszalja vagy ragalja, ezt szokás alulról is (deszka)borítással ellátni, hogy teljesen lezárja a padlásteret, vagy hogy látványként is megnyerő legyen. Manapság is ez a helyzet: „A *ragalja* szellőzős alumínium borítású, az ereszcatorna toldásmentes rézszínű alumínium” (www: 2009).

B) Az ember bizonyos érzelmi állapotait különböző testi megnyilvánulásaival tudatja. A nevető ember „(rends. a száj izmainak fölfelé és széthúzásával) kísért, heves, szakadozott kiléggzéssel járó hangot ad” (ÉrtSz. *nevetés*). A nevetés számos fokozatban valósulhat meg, ezekre több szinonima ismeretes, *nevetés* ≈ hahota, kacaj, röhej; *nevet* ≈ kacag, röhög, hahotázik, mosolyog, nevetgél, nyerít, vigyorog (vö. SzinSz. *nevet*; *nevetés*). Mivel az érzelmi állapotok nem diszkrét entitások, hanem folyamatosak, ezért a nyelv szókészlete nem áll(hat) a folyamat bármely részletének megjelölésére elegendő (voltaképpen végtelen számú) elemből. A költők nyelvhasználatának egyéni különbözősége nagyon sokszor a lelkiállapotok nyelvi ábrázolásának megvalósítása kapcsán jön létre. Nyilvánvaló: ez a helyzet a nyelv köznapi használatakor is. Már néhány szóolás tanúsítja ezt: „*Vigyorog* (*nevet* v. *röhög*

v. táj: *kacag* v. *vicsorog*)[...] *mint a fakutya* (táj: *Mindig vicsorog, mint a fakutya a boltban*)” (SzólKm. *fakutya*); „*Ne vicsorogj, mint a fazekas ebe!* = ne ne vess! (táj)” (SzólKm. *fazekas*); „(*Mindig*) *vicsorog, mint a pap kutyája* = ok nélkül vigyorog (táj)” (SzólKm. *pap*). A *vigyorog, mint a fakutya* szólás (más igei alaptaggal is) sok helyütt megtalálható (pl. HADROVICS 1995: 150–1; ÚMTsz. *fakutya 1.*; KmTsz.; DCSz.), a *vigyorog* ige a szépirodalom nyelvhasználatában is megvan: „**vigyorog** tn ige [...] (*ritk, rég*) **vigyorg** (rends. *rosszalló, hangf*) [...] **1.** <Ember, gyak. megokolatlanul v. a káröröm, gúny, csúfolódás kifejezésekképpen> fogait mutata csúnyán, bántóan v. sértően, rendszerint hangtalanul nevet. *Mit ~sz? Mindig ~. Szh:* ~, *mint a* → *fakutya*. [...] **2.** ||**b.** (*ritk*) <Állat> száját kinyitva, ínyét és fogát kimutatva jelzi jókedvét, örömét. *Nézd, hogy ~ ez a kutya!* □ *Vigyorogtatok, mint a majom ... míg hátúlról gazúl / Az átkos Casca nyakba szúrta Caesart.* VÖR[ÖSMARTY MIHÁLY] – SHA[KESPEARE, W.]” (ÉrtSz. *vigyorog*). (A nyelvjárási frazeologizmusok XX. század végi könyvészetét l. HEGEDŰS 2001: 392–3.) – Ha valaki(k)nek a nevetési módját a fakutya-hoz hasonlítja a nyelvhasználó, akkor tulajdonképpen *a fakutya nevet alapmetafora van hasonlítás párhuzamba téve a nevető emberrel (vö. HADROVICS 1992: 61), ami azért lehetséges, mert a fakutya mint mindennapos használati tárgy a beszélő tudatában a nevető ember képzetét láttathatja; ezt az ÉrtSz. *fakutya* szócikkének eme része igazolja: „**fn 2.** (*nép*) Fából készült csizmahúzó, amelynek tátott szájra emlékeztető ága közé közé teszik a csizma sarkát. **Szh:** *vigyorog* (*röhög, nevet, vihog*), *mint a ~:* bárgyún, ostobán rendsz. kellő ok nélkül v. (r., n., v.) □ *Méltóságodon nem esik csorba. Ember vagy. Ennél fogva röhöghetsz, mint a fakutya.* KO[SZTOLÁNYI DEZSŐ].” A *fakutya* a *csizmavető* főnévvel azonos jelentésű: „,a csizma lehúzására való <fából készült> eszköz” (KiskSz. *csizmavető*, könyvrajzzal).

C) A nevetés rendszerint kisebb vagy nagyobb mértékben a száj izmainak fölfelé és széthúzásával jár (amint ezt az ÉrtSz. leírása tartalmazza). A tátott szájra emlékeztető fakutya ilyenképpen emlékeztet a nevető emberre. A tátott szájú (és nevető) személynek látszanak a fogai. Az „*első fogát neveti* = ok nélkül nevet. (táj, *tréf*)”, a *fél fogára nevet* = szomorúságát palástolva, keserűn mosolyog. (*rég*)” (SzólKm. *fog*) szólások – és az *imójog, mind a fezekas ebe* – mutatják, nyilvánvaló ez a szemlélet. Hasonlóképpen a kifeslett fejű csizma látványa a száj és a fogak képzetét, közvetve az éhséget, idézik föl: „*Éhes a csizmája* = szakadás táton a csizmáján. (táj)” (SzólKm. *csizma*). A (bor)ivásra való késziséget a „*csizmaszár a torka* = sok bort tud meginni. (*rég*)” (SzólKm. *csizmaszár*) szólás fejezi ki a *torok* 'isthimus faucium' és a *csizmaszár* 'a csizma lábszárát borító hengeres része' alaki hasonlóságát kihasználva. (A *szár* „||**a.** Cipőnek, csizmának, harisnyának a lábszárát borító része”, ÉrtSz. *szár 7.*) A nevető (mosolygó) ember arcának látványát hozza kapcsolatba a *somolog, mind az árpacipó* országszerte ismeretes szóláshasonlat, amelyet „(furcsán széthúzott szájjal) mosolyog). (tréf.-gúny.)” megjegyzéssel közöl KISS (1989: 52); nyilvánvaló: az árpából készült kenyér alakja látványként olyaténképpen tér el a nem árpacipó alakjától, mint a mosolygó és a nem mosolygó személy arcának látványa.

3. A rag aljának látványa – tudni illő: kilátszanak a nád, a szalma vagy az egyéb héjazat alatt a szarufák végei, ami egészen általános (volt) – és a nevető ember fogazatának látványa társulhat, ha valakinek ritkás avagy hiányos a fogazata, utóbbi annak idején egyáltalán nem volt ritka, s a két látvány összekapcsolása még könnyebben létrejöhet. A beszélők tudatában kialakulhat egy **a rag ~ a ragalja nevet* alapmetafora, amely valamely személy tényleges nevetésekor alkalmazható hasonlító szerkezetben. Minthogy azonban a nevetés

számos módon valósulhat meg, ez a metafora a felszíni szerkezetben a legkülönfélébb igével jelenik meg. A 'nevet' jelentésű igék rokon értelmű megfelelői igazodnak a beszélő szándéka szerint kifejezendő helyzethez, tehát **nevet ~ kacag ~ röhög ~ hahotázik ~ mosolyog ~ nevetgél ~ nyert ~ vigyorog, mint a ragalja*. Mindez alapján megállapítható, hogy nem a *ragajja* 'a padlás eldugott része' jelentése alapján alakult ki a *mosolog, mind a ragajja* szó-lás, hanem 'a szarufák végével kiugró tetőrész' jelentés alapján. Ezt a megállapítást közvetve erősíti, hogy a szarufák látványa, illetőleg a szarufás tetőszerkezet alakzata a régiségben más nyelvi helyzetben is föl van használva: „1682/1987: attam ... Egi Mezsín Tafota uy elő ruhat ... Egi szarufa formara feieren uarrott Potiolat elő ruhat” (SzT. *szarufaforma*), hasonlóképp a SzT. *szarufás* szócikkében: „**Szk** [szóláskapcsolat]: ~ *hímbe szótt. 1739: 3 vég szarufás hímbe szótt Ábroszsz darabba Nro 3*”.

A szó-lás jelentése aligha 'kicsit, alig észrevehetően mosolyog', éppen ellenkezőleg, antifrázisként értendő, ironia valósul meg a *mosolyog*-gal kifejezett értékhorozó megnyilvánulás és egy értéket megvonó előképzet (**a fogak szarufák*) összekapcsolása révén, hiszen a **mosolygó ragalja*-nak a szarufavégek a fogai.

A hivatkozott irodalom

- CSERI MIKLÓS 1977. Tetőzet. In: Magyar néprajz nyolc kötetben 4. Anyagi kultúra 3. Életmód. Főszerk. BALASSA IVÁN. Akadémiai Kiadó, Bp. 124–8.
- DEME LÁSZLÓ 1987. Egy rég várt könyvről. Dunatáj 10/3: 71–2.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókinccsvizsgálat. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1995. Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HEGEDŰS ATTILA 2001. A nyelvjárási frazeológia. In: Magyar dialektológia. Szerk. KISS JENŐ. Osiris Kiadó, Bp. 391–5.
- KISS JENŐ 1987. „A nagykönyi nyelvjárás” – mint hely- és kortörténeti dokumentum. Dunatáj 10/3: 72–4.
- KISS JENŐ 1989. Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban. (NyttudÉrt. 127.) Akadémiai Kiadó, Bp.
- KISS JENŐ 2002. Tájszótárírás és tájszótárak. Magyar Nyelvőr 391–415.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS 2001. Szabó József, Nyelvjárási és szociolingvisztikai tanulmányok. [Ismeret-s.] Magyar Nyelvőr 125: 383–5.
- SZABÓ JÓZSEF 1986. A nagykönyi nyelvjárás. [Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum], Szekszárd.
- SZABÓ JÓZSEF 1999. Nyelvjárási és szociolingvisztikai tanulmányok. Körös Főiskola, Békéscsaba.
- www 2009. http://ingatlan.com/elado/csaladi_haz/Aszar/3602951 (2009. XI. 4.)

BÜKY LÁSZLÓ